

Ramses ja pojat Kuninkaiden laaksossa

Mia Rikala

Egyptin faraoista kenties kuuluisin, Ramses II rakennutti itselleen noin 3200 vuotta sitten mahtavan haudan Luksorin Kuninkaiden laaksoon, mutta sitäkin suurempi oli hauta, jonka hän rakennutti pojilleen omansa läheisyyteen. Tämä yli 110-kammioinen mausoleum paljasti todellisen luonteensa vasta vuonna 1995, jolloin Theban Mapping Projectin pääarkeologille Kent R. Weeksille (Kairon amerikkalainen yliopisto) selvisi haudan valtava koko ja erityinen rakenne. Egyptin muinaisten hallitsijoiden perhesuh-teista tiedetään varsin vähän, joten Ramses II:n poikien haudan toivotaan paljastavan faroon perhe-elämän salaisuuksista muitakin kuin ne ikuisuuteen liittyvät.

Ramses II eli Ramses Suuri nousi valtaistuimelle itsenäisenä hallitsijana isänsä farao Seti I:n kuoleman jälkeen, noin 1290 eaa., ja hallitsi Ylä- ja Ala-Egyptin kuninkaana 67 vuotta. Usermaatra Setepenra Ramses ansaitsee lisänimensä Suuri, sillä Egyptin historian toiseksi pisimmän hallituskauden lisäksi hän rakennutti temppeleitä ja muita monumentteja enemmän kuin yksikään toinen farao, hänellä oli tunnettuja vaimoja enemmän kuin yhdelläkään toisella faraolla, ja hän siitti jälkeläisiä tiettävästi lähes 100 eläen myös pidempään kuin monet aikalaisistaan; Ramses oli kuollessaan, noin vuoden 1224 eaa. tienoilla, tiettävästi yli 90-vuotias.

Ramsesin muihin saavutuksiin kuuluu aikansa merkittävin yya- ja rauhansopimus heettiläis-ten kanssa; sekä Ramses II että Seti I taistelivat heettiläisten kanssa toistuvasti Syyro-Palestiinan herruudesta mm. Kadeshissa, joka sijaitsee nykyään Syyrian alueella.

Ramseksen perhe

Suurin osa Ramseksen perhettä koskevista tiedoista tulee hänen mahtavien rakennustensa seiniltä. Ramses II:n merkittävimpiä monumentteja ovat Abu Simbelin temppeli Nubiassa ja kuolintemppeli Ramesseum Luksorin länsirannalla, näiden lisäksi hän rakennutti uuden kaupungin, Pi-Ramessun (nyk. Quantir) Koillis-Deltaan sekä lukuisia muita monumentteja vieden samalla loppuun isänsä Seti I:n aloittamat rakennusprojektit. Kamakin suuren pylväshallin ja Abydoksen temppelin. Juuri Osiris-jumalan 'yösnousemuskaupunkiin' Abydokseen hän myös kirjasi lastensa nimet ja lukumäärän; noin 4053 tytärtä ja 4850 poikaa.

Ensimmäistä kertaa Egyptin historiassa kuvattiin temppelireliefeissä faraon lapsia juhlaparaa-tissa. Ramseksen lukuisista tyttäristä tunnetaan erityisesti kolme, sillä heidän tiedetään kanta-teen kuningattareen titteliä isänsä aviopuolisoina: Bint-Anath, Meritamun ja Nebet-tai. Pojista useat saavuttivat korkean virkamiehen ja/tai sotilain aseman. Heistä kuuluisin isänsä seuraajaa Merenptahia lukuunottamatta lienee Khaemwaset, jonka legendaarinen maine synnytti myöhemmin useita myyttisiä piirteitä omaavia tarinoita.

Ramses II oli niin ylpeä pojistaan, että mm. Abu Simbelin suuren temppelin seinään Ka-deshin taistelun yhteyteen on kuvattu kolmessa rekisterissä prinssejä seuraamassa isäänsä taisteluun, vaikka tiedetään, että todellisuudessa monet lapsista joutuivat nuoren ikänsä vuoksi seuraamaan taistelua sivusta. Ramseksella tiedetään olleen perhe mukana mm. Ka-deshissa, sillä eräissäkin taistelusta kertovassa temppelireliefeissä lähetettiin viuhkankantaja kertomaan kuninkaan lapsille, että he pysyisivät pois taistelualueelta.

Vanhin Ramseksen pojista, Amenherwenemef ('Amon on hänen oikealla kädellään'), myöhemmin nimeltään Amenherkhepesef ('Amon on hänen miekallaan'; syitä nimen muutokseen ei tiedetä), jonka äiti oli kuuluisa Nefertari, Ramseksen ensimmäinen puoliso, tunnetaan useasta eri temppelireliefeistä. Hän syntyi tiettävästi aikana, jolloin hänen isänsä hallitsi yhdessä Seti I:n kanssa. Amenherkhepesef oli velipuolensa Khaemwasetin kanssa Ramseksen mukana hänen ensimmäisellä Nubian sotaretkellään, mikä on kuvattu Beit el-Walin temppelin seinille Nubiaan. Myöhemmin Amenherkhepesef tavataan muissa sotaretki- ja voitonparaatireliefeissä kantaen mm. tittleitä kenraali, ja armeijan ylipäällikkö. Abydoksen temppelireliefeissä hänet tavataan rituaalisessa tehtävässä avustamassa isäänsä härän lassoamisessa. Hänen tärkein tittelinsä oli kuitenkin 'Vanhin kuninkaan poika', mikä tarkoitti kruununperil-listä. Ramseksen hallintovuoteen 20 mennessä Amenherkhepesef katoaa, kuitenkin Setherkhepesef-niminen kruununperillinen mainitaan heettiläisille lähetetyssä 'onnitteluviestissä'. Tutkijat ovat oletaneet, että kysymyksessä on sama henkilö, jonka nimen Ramses-isä on jälleen vaihtanut (tunnetaan myös prinssi Amonemwia, jonka nimestä tavataan muotoa Setemwia, enties kysymyksessä painotusvaihdos Amon-jumalasta Seth-jumalaan). Setherkhepesefistä on mainintoja armeijan ylipäällikkönä (Amenherkhepesefin titteli), ja Ramseksen jumalkuningaskultin sem-pappina. Kuitenkin on epäselvää kuinka pitkään tämä prinssi eli Ramseksen vuoden 21 jälkeen.

Seuraava kruununperilliseksikin nimetty poika oli isänsä kaima, Ramses, jonka vaiheista tiedetään hyvin vähän. Tämän prinssin äiti oli Ramseksen toinen 'Suuri puoliso' Istnofret. Prinssi Ramses mainitaan alunperin vain tittelillä 'Kuninkaan poika'. Hänen nimensä liitetään myös veljensä Khaemwasetin kanssa Sakkaraassa sijaitsevaan pyhiin Apis-härkien hautaan, Serapeumiin, josta on löydettyin härän hautaamisen yhteydessä prinssi Ramseksen lahjoittama ushebi eli ns. vastaajapatsas. Prinssi Ramses mainitaan 'Kuninkaan vanhimpana poikana' graffitissa, joka sijaitsee 1. kataraktin tuntumassa olevalla Sehelin saarella. Prinssi Ramses säilyi kruununperijänä ainakin isänsä hallitusvuoteen 42 saakka, minkä jälkeen tittelin peri neljäs poika, prinssi Khaemwaset ja lopulta Merenptah, kaikki Istnofretin poikia.

Kaksi muuta Ramses II:n poikien joukkohaudan yhteydessä mainittua prinssiä ovat Neferta-rin pojat Seti ja Meryatum, mutta jälkimmäisen hautaamisesta kuningasten laaksoon ei ole varmuutta. Molemmat prinssit on kuvattu mm. Abu Simbelin temppeliin, ja prinssi Seti myös Luksorin temppelin voitonparaatiin saattamassa sotavankeja kuninkaan luo yhdessä veljiensä Meryran ja Horherwenemefin kanssa.

Kuninkaiden laakso ja TMP

Kuningasten laakso, Valley of the Kings (KV), arabiankieliseltä nimeltään Wadi Biban al Molouk tai Wadi al Moluk, sijaitsee piilossa Länsi-Theban rinteiden ja Deir el-Bahrin temppelin takana. Kuningasten laaksoon on haudattu useimmat uuden valtakunnan (1550-1090 eaa.) hallitsijoista. Laaksossa on yli 60 hautaa, joiden koko saattaa vaihdella suuresti, yhden kammion onkalosta hautoihin, joissa on käytävät ja jopa 110 kammiota. Useimmat haudoista ryöstettiin jo muinaisuudessa muutamaa poikkeusta lukuunottamatta (Tutankhamon (KV62), Yuya & Tuya (KV46)).

Theban Mapping Project (TMP), nykyisin Kairon amerikkalaisen yliopiston hanke, on kartoittanut Theban, nykyisen Luksorin alueen muinaismuistoja viimeiset viisitoista vuotta. Projektin päämääränä on kattava, uudenaikainen tietokanta Luksorin alueen arkeologisista, geologisista ja etnografisista erityispiirteistä. Viime vuosikymmenenä TMP on keskittänyt voimavaransa Kuninkaiden laakson ja sen kuningashautojen tutkimiseen. Useimmat haudoista tutkitaan nyt ensi kertaa modernein mittauslaittein ja kaikuluotaimin. Näiden mittausten perusteella TMP luo uudet kolmiulotteiset tietokonemallit jokaisesta laakson haudasta.

Ramses II:n poikien haudan TMP löysi lähes vahingossa. Egyptin valtio suunnitteli Kunin-kaiden laaksoon johtavan tien leventämistä alueella, jolla haudan KV5 tiedettiin sijaitsevan. Haudan sisäänkäynti oli kuitenkin peitetty vuosisadan alussa, joten sen täsmällinen sijainti oli epäselvä. TMP pelkäsi mahdollisten tienleventymistöiden vahingoittavan huonosti tunnettua hautaa, ja KV5:n sisäänkäynti löydettiin uudelleen vuonna 1989.

Ramseksen pojat (KV5)

Vaikka Kuninkaiden laakson haudan numero viisi sijainti oli tiedossa jo 1799, niin vasta englantilainen seikkailija-tutkimusmatkailija James Burton vuonna 1825 kaivoi hiekan ja kiven täyttämään hautaan tunnelin, lähelle katon rajaa, ja piirsi siitä alustavan pohjakaavion hyläten sen sitten merkityksettömänä. Burton vietti haudassa vain päivän eikä edennyt huo-netta 6 pidemmälle. Myös Howard Carter kaiveli haudan sisäänkäynnillä vuonna 1902, mutta hylkäsi ja peitti sen uudelleen niin ikään merkityksettömänä. Theban Mapping Project löysi haudan sisäänkäynnin uudelleen vuonna 1989, minkä jälkeen se aloitti haudan kahden ensimmäisen kammion tyhjentämisen. Vaikka haudan todellista kokoa ei vielä vuosina 1989-1994 osattu arvailla, projektin työntekijät huomasivat kuitenkin maalatut reliefit seinillä ja pikkuesineitä latioilla. Näistä löytyi useiden Ramses II:n poikien nimet, mistä pääteltiin, että kysymyksessä oli perhemausoleum. Vuonna 1995 TMP kiinnitti huomionsa 16-pylväisen salin takaoveen, joka oli tukossa kattoon asti ulottu-vasta jätemaasta ja roskasta. Tämän 'takaoven' jälkeen roskan taso kuitenkin laski merkittä-västi ja projektin pääarkeologi Kent Weeks pääsi ryömimään tilaan, johon kukaan ei ollut päässyt 3000 vuoteen. Tämä tila muodosti T-muotoisen, sivukammioilla varustetun

käytä-väsarjan (käytävät 7, 10 ja 11).

T-muotoisen käytäväsarjan löytyminen paljasti KV5:n ainutlaatuinen merkityksen tutkijoille: siinä oli tuolloin 67 tunnettua kammiota, mikä teki siitä suurimman Kuninkaiden laaksosta koskaan löydetyn haudan. Seuraavana vuonna, 1996, TMP palasi takaisin suureen pylvässaliin ja löysi kaksi ovea rinnakkaisiin käytäviin, jotka lasivat kohti Ramses II:n hautaa. Kevääseen 1997 mennessä toista näistä käytävistä on osittain tutkittu ja se johti kolmen pilarin saliin, josta avautui uusi käytävä. Tähän mennessä haudasta tunnetaan yli 110 kammiota, mikä tekee siitä suurimman kuninkaallisen haudan, joka koskaan on Egyptistä löytynyt.

KV5:n tutkitut osat huone huoneelta

Ramses II:n poikien hautaa kaivetaan epäilemättä vielä vuosikymmeniä ennen kuin sen kaikki osat on tutkittu. Theban Mapping Projectin viimeisin kaivauskausi (1997/1998) on kulunut pääasiallisesti esinelöytöjen tutkimisessa, sillä haudan rakenteita on täytyntä vahvistaa, jotta siellä voitaisiin edelleen työskennellä ja kaivaa. Kuitenkin, kevääseen 1997 mennessä haudasta oli löydetty kaikkiaan yli 110 huonetta, joista on tutkittu vain murto-osa: huoneet 1, 2, 3, 4, 7, 8, 11, 12 ja 14.

Huone 1 kuuluu haudan pahimpia vaurioita kärsineisiin osiin. Pahimmat vauriot ovat tulleet nykyaikana laakson entisen kahvilan viemäristöstä, joka 1950-luvulla rakennettiin silloin tuntemattoman haudan päälle, myös alueelle pysäköityjen turistibussien tärinä ja matkamuistokojut aiheuttivat vahinkoa. Nämä haitat on nyt eliminoitu ja vahinkoja korjataan. Kammion seinät ovat olleet hienosti koristeltuja esittäen Ramsesta johdottamassa poikiaan jumalten luo. Näissä kuvista havaittiin prinssien Amenherkhepesef ja Ramses nimet. Huonetta ei ole vielä kokonaan tutkittu, sillä katto täytyy tukea ennen kaiken roskan poistamista. Tämä pätee haudan muihinkin osiin, jonne on jätetty maata ja roskaa tukemaan rakenteita.

Huone 2 on ensimmäisen huoneen kokoinen, noin 4 x 4 metriä. Osa koristemaalauksista on hyvin säilynyt, vaikka juuri tämän huoneen maalausten yläosa, jossa olisi voinut olla kirjoitusta, on tuhoutunut vuotavan jäteputken takia. Huoneen pohjoispuolella on myös suuri 1,4 m. syvä kuoppa. Kuopasta on löytynyt mm. 3 ihmisen pääkalloa ja yksi kokonainen luuranko, käärinliinujen paloja, ja alabasterista tehtyjä kanooppi- eli sisäelinastioiden paloja. Vielä ei tiedetä kuuluuko löydetty luuranko kenties jollekin Ramseksen pojista.

Huone 3 on haudan suurin, 16 x 16 metriä ja sitä kannattelee yhteensä 16 pylvästä. Koriste-maalausten jälkiä on kaikissa seinissä ja pylväissä, mutta vain etuseinän on säilynyt riittävän hyvänä, jotta siitä voitaisiin tunnistaa mitään. Seinässä on kuvattu useita Ramseksen poikia nauttimassa uhripyörien antimista. Pilarisalista on löydetty myös alabasterin ja fajanssin kappaleita. Katossa oleva muinaisegyptiläinen graffiti viittaa siihen, että salin arkkitehtuurissa tehtiin muutoksia Ramseksen 16. hallitusvuonna. Lähellä graffitia on Burtonin vuonna 1825 jättämä kirjoitus, kun hän vieraili haudassa 173 vuotta sitten. Huonetta 3 on tutkittu vielä vähän, sillä rakenteita on tuettava ennen kuin huone voidaan lopullisesti siivota roskasta.

Huone 4 on niin ikään vain osittain selvitetty, siinä on 6 pylvästä ja metrin korkeudelle ulottuvaa kovettunutta lietettä, jota tulvavedet ovat tuoneet sisään. Seiniä peittänyt kipsikerros, johon reliefit ja maalaukset oli tehty on pudonnut seiniltä lattialle. Projekti käyttää tätä tilaa varastona.

Seitsemäs huone on oikeammin yli 30 m pitkä käytävä, jonka varrella on 24 sivukammiota ja lopussa kaksi vastakkaista käytävää (nrot 10, 11), joissa kussakin on 16 sivukammiota. Kolmen käytävän risteyksessä seisoo 1,5 m korkea Osiris-patsas, joka on koverrettu suoraan kiveen kohoreliefinä. Käytävän 7 seinät on niin ikään koristettu kohoreliefein kuvaten Ramsesta poikineen jumalten Amon, Thot, Anubis ja Hathor seurassa. Käytävässä oli vain 1,5 m roskaa ja soraa, sillä muinaisina aikoina huoneen 3 vastaista ovea peittivät pudonneet kivet, jotka estivät tulvaveden huuhtoutumisen käytävän puolelle.

Huone 8 on toinen käytävän 7 alussa vastakkain olevista kammiosta. Se noudattaa haudan muiden osien koristetasoa. Osia seinäreliefeistä ja maalauksista on löydetty kaivausjätteen seasta. Huoneesta löytyi myös useita pienkarjan luita.

Käytävä 11 on toinen vastakkaisista 16 sivukammiota käsittävistä käytävistä. Se laskee loppu-aan kohden, ja ensiksi luultiinkin, että se johtaisi alempaan kerrokseen, sen sijaan se vain loppui. Käytävässä on haudoissa harvinaiset kipsillä päällystetyt lattiat ja sieltä löytyi useita fajanssipalasia, yksi ostrakon, sekä monia ruukunsirpaleita.

Käytävä 12 on toinen yhdensuuntaisista käytävistä, jotka kaartuvat alas kohti Ramses II:n hautaa salista 3. Tämän käytävän seinissä oli alunperin kohoreliefit, ja siinä on 12 sivukammiota. Käytävä johtaa kolmen pylvään saliin (nro 14). Lattian taso kolmen pylvään salissa on 14 metriä maan alla, 10 metriä alempana kuin huoneet 1 ja 2. Kolmipylvässaliin kuuluu useita sivukammiota ja käytävä, joka johtaa edelleen uusiin sivukammioihin. Huoneen tyhjennys aloitettiin huhtikuussa 1997 ja se on edelleen kesken.

KV5 on edelleen vaarallisessa tilassa siksi, että tuhannet vuodet tulvia ja kallion paino ovat aiheuttaneet paitsi maansiirtymiä, myös halkeamia haudan seinäin ja pilareihin. Näitä tutki-maan onkin palkattu joukko insinöörejä, geologeja, hydrologeja ja muita tutkijoita.

Kahden viime vuoden aikana on suoritettu useita tutkimuksia, ja halkeamat on nyt paikannettu ja tukemistyöt aloitettu. Rinteessä tapahtunut eroosio ja alenema on aiheuttanut kalliosta halkeamia, jotka on nyt putsattu ja tukittu sementillä. Näiden 'korjaustöiden' aikana ei varsinaista kaivaustyötä ole voinut tehdä ja tutkimuksessa on viimeisimmällä kaivauskaudella keskitytty lähinnä esinelöytöjen selvittämiseen. Tämä osaltaan auttaa huoneiden alkuperäisen tarkoituksen selvittämisessä.

Ramses II (KV7) ja Merenptah (KV8)

Ramses II:n oma hauta on pinta-alaltaan laakson laajin, joskaan ei syvin, n. 820 neliometriä. Hauta yritettiin ryöstää jo 20. dynastian aikana, tapahtuma, josta ns. Torinon lakkopapyrus kertoo kahden henkilön yrittäneen tunkeutua pahoin aikein Ramses II:n hautaan, sekä työmies Kenenasta, Rutan pojasta, joka yritti samaa Ramseksen poikien haudassa. Ramseksen hauta on huonossa kunnossa, sillä se sijaitsee alavalla ja tulva-alttiilla osalla laaksoa, ja onkin kärsinyt tulvista pahasti. Harry Burton (eri kuin James Burton), joka työskenteli haudassa 1910-luvulla Theodore Daviesin palkkaamana kirjoitti, että huonon kunnan takia jouduttiin osa kattoa vetämään alas, myös hautakammion kahdeksan pylvästä olivat kaatuneet eikä sarkofagista näkynyt jälkeäkään.

Burtonia ennen haudassa työskentelivät mm. Salt, Champollion, Rossellini ja Lepsius. Hau-dan lähempi tutkiminen jätettiin valtavan työmäärän, kovaksi muuttuneen lietteen, roskan ja jätetaman takia kesken. Tärkein syy lienee kuitenkin se, että oletettiin merkittävimpien löytöjen kadonneen ajat sitten. Nytemmin ranskalaiset tutkijat ovat Christian Leblancin johdolla päättäneet siivota ja tutkia Ramses Suuren haudan kokonaisuudessaan.

Farao Merenptahin, Ramses II:n seuraajan, ja järjestyksessä 13. pojan hautaa tietyvästi ensimmäisenä siivosi Howard Carter vuonna 1903. Se on arkkitehtuuriltaan yksinkertaistettu ja johtaa suorana alas hautakammioon. Myös haudan suu on suunniteltu suuremmaksi kuin edeltäjillä. Haudan koristeaiheet noudattavat kuitenkin isän ja isoisän hautojen korkeatasoista tyyliä. Haudassa oli paikoillaan neljä kivisarkofagia, joista päällimmäiset olivat punaista graniittia ja sinin valkoisista kalsiittia, samantapainen kuin Seti I:llä. Merenptahin hauta sijaitsee hiukan syvemmällä laaksoa, eikä näin ollen joutunut kärsimään yhtä pahaa vahinkoa kuin alempana ja tulvavesille alttiimpana olevien isänsä ja velliensä haudat.

Vaikka Ramses II olisi voinut valita maantieteellisesti paremman paikan niin omalle kuin poikiensakin haudalle, takaa nykytekniikka ja väsymätön arkeologinen työ näiden kunnioitus-ta herättävien kalliohautojen säilymisen myös jälkipolville. Kuka tietää, minkälaisia asioita tulevat vuodet paljastavat Ramses Suuren perheestä.

Fil. maist. Mia Rikala esitelmöi aiheesta Suomen Egyptologisen Seuran kokouksessa 20.1. Hän on Helsingin yliopiston Uskontotieteen laitoksen jatko-opiskelija ja tekee väitöskirjaa muinaisegyptiläisestä jumalunkinukuudesta.

KIRJALLISUUTTA:

Ikram, Salima & Dennis Forbes (1996): Retrospects & prospects: KV5. KMT 7/1 (1996), 3849.

Kitchen, Kenneth A. (1996): "As Arrows in ...His Quiver" The Sons of Ramesses II. KMT 7/1 (1996), 4151.

Weeks, Kent R. (1995): Clearing KV5: Investigating the Tomb of the Sons of Ramesses II. Minerva 6/6 (1995), 2024.

Weeks, Kent R. (1992): The Theban Mapping Project and Work in KV5, - teoksessa C.N. Reeves: After Tutankhamun: Research and Excavation in the Royal Necropolis at Thebes. London: KPI, 1992, 99121.

Wilkinson, Richard H. & Nicholas Reeves (1996): The Complete Valley of the Kings. Lon-don: Thames & Hudson, 1996, 144146.

* Theban Mapping Projectin kotisivut internetissä: <http://www.kv5.com>